

Wdowiak, Lilianna

Lekarze-folkloryści na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu

Medycyna Nowożytna 16/1 - 2, 85-108

2009 2010

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lekarze–folklorysty na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu

Wśród lekarzy, którzy zasłynęli na niwie humanistycznej, w XIX i XX stuleciu, niezwykle żywe były zainteresowania etnograficzne, które – jak mniemano dotychczas – pojawiły się wraz z romantyzmem. Żaden z polskich lekarzy nie osiągnął jednak sukcesów, jakie spotkały fińskiego lekarza i poetę Eliasza Lönnrota¹, czy estońskiego lekarza i poetę Friedricha Reinholda Kreutzwalda², którzy na podstawie zbieranych przez siebie pieśni i poezji ludowych stworzyli wielkie epepeje narodowe. Polska kultura, zwłaszcza folklorystyka, a potem rozwijająca się na jej gruncie etnografia lekarzom również wiele zawdzięcza. Niestety, udział tej grupy zawodowej w historii folklorystyki został nie zawsze dostatecznie zauważony, a czasami wręcz pominięty³.

¹ Elias Lönnrot (1802–1884), urodził się w Karjalohja, fiński językoznawca, lekarz, pisarz. W 1835 roku Lönnrot opublikował zbiór pieśni pod tytułem *Kalevala albo Stare pieśni karelskie o dawnych czasach fińskiego ludu*, zawierający 35 run. Kolejna edycja, zawierająca już 50 run, ukazała się w 1850 roku. Uzupełniając zebrane wątki o magu i pieśniarzu Väinämöinenie, kowalu Ilmarinenie, nieszczęsnym Kullervo, zdobywcą niewieścich serc Lemminkäinenie i innych bohaterach, własnymi wierszami, Lönnrot połączył zebrane urywki pieśni w spójną, konsekwentną całość. *Kalevala* stała się dla mieszkańców Finlandii symbolem narodowej niezależności.

² Friedrich R. Kreutzwald (1803–82), estoński lekarz, poeta i folklorysta, zbioru poezji *Viru lauliku laulud* (1865), poemat historyczny *Lembitu* (1885); zajmował się etnografią, medycyną, historią, geografią; opracował wraz z A.M. Neusem zbiór estońskich pieśni ludowych (1854) i bajki (1866). Najwyższe uznanie zdobyła *Kalevipoeg* (1857). Długa, epicka, napisana wierszem opowieść była kontynuacją pracy rozpoczętej przez Friedricha R. Faehlmanna (1798–1850).

³ Zob.: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864 – 1918*, pod red. Heleny Kapetłuś i Juliana

Polscy lekarze nie tylko fascynowali się folklorem i medycyną ludową na ziemiach wchodzących niegdyś w skład państwa polskiego, ale zbierali materiały podczas podróży po Europie i do miejsc bardziej egzotycznych, jak czynili to XIX-wieczny wędrowiec z zamiłowania, Teodor Tripplin⁴, czy wielki fantast, podający się za księcia i rzeczywistego odkrywcę źródeł Nilu, lekarz nadworny księcia Halima, Ignacy Żagiell⁵.

Lekarze, którzy za działalność powstańczą zostali zesłani na Syberię, wśród nich Benedykt Dybowski⁶, udali się na emigrację (np. Feliks Michałowski⁷, Władysław Jabłonowski⁸), pracowali na innych konty-

Krzyżanowskiego, Warszawa 1982 oraz *Historia etnografii polskiej*, p. red. Małgorzaty Terleckiej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.

⁴ Teodor Tripplin (1813–1881), urodził się w Kaliszu, studiował medycynę w Königsbergu i Montpellier. Uczestnik powstania listopadowego Zamieszkał we Francji. Zapalony podróżnik. Wydał m. in.: *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku*, T. 1–2, Wilno 1858; *Wycieczki lekarza Polaka po własnym kraju*, T. 1–3, Wilno 1858. Interesował się pracą lekarzy w wielu krajach Europy. Podróżował po Saharze. Swoje spostrzeżenia zawarł w książkach sensacyjno-przygodowych oraz we wspomnieniach z podróży. Popularyzował higienę. Zmarł w Warszawie.

⁵ Ignacy Żagiell, ur. w 1826 r. w Kierpszyszkach, zm. w Warszawie – 1891; studia odbył w Kijowie, lekarz w służbie brytyjskiej od 1859 roku; od 1864 w tureckiej służbie księcia Halima, syna Muhammada Alego. Przyrodnik, egiptolog, podróżnik. Na Bliskim Wschodzie i w Afryce spędził dwadzieścia lat. Po Afryce podróżował (m. in. w towarzystwie hrabiego Michała Tyszkiewicza) od 1864 roku. W roku 1864 dotarł do Jeziora Wiktorii, zwiedził Abisynię. Autor prac medycznych, z klimatologii i geologii (pisanych głównie po francusku) oraz kompilacyjnej *Historii starożytnego Egiptu* (T. I–II, Wilno 1879–1880); podważa się autentyczność odkryć opisywanych w *Podróży historycznej po Abisynii, Adel, Szoa, Nubii, u źródeł Nilu...* (Wilno 1884). W 1876 zamieszkał w Wilnie, zostając prezesem Komisji Sanitarnej przy Radzie Miejskiej.

⁶ Benedykt Dybowski (1833–1930), urodził się w Adamarnie na Białorusi, zmarł we Lwowie. Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku, studiował medycynę w Dorpacie, Wrocławiu i Berlinie (dysertacja doktorska 1860). Od 1862 wykładał zoologię w Szkole Głównej Warszawskiej. Za udział w powstaniu styczniowym został skazany na zesłanie na Syberię (12 lat). Pracował jako lekarz, prowadził badania fauny i flory (Darasun, Irkuck, Kułtuk nad Bajkałem). Po 15 latach otrzymał ułaskawienie. Po krótkim pobycie w Warszawie wyjechał na Kamczatkę (1878–1883), gdzie zatrudnił się jako lekarz rządowy. Po powrocie do kraju, został profesorem we Lwowie. Autor 343 prac, członek rzeczywisty PAU.

⁷ Feliks Michałowski (1811–1893), urodził się w Potoku, w województwie lubelskim. Gimnazjum ukończył w Lublinie, po czym zaczął studiować medycynę w Warszawie. Przerwał studia z powodu wybuchu powstania listopadowego. W szeregach powstańców doszedł do stopnia podporucznika. Ukończył studia medyczne we Francji w 1835 roku. Przez czterdzieści lat pracował jako lekarz zatrudniony przez właścicieli kopalni węgla. Działał w Towarzystwie Demokratycznym Polskim. Prezes Towarzystwa Lekarskiego Departamentu Loary. Od 1876 roku mieszkał w Paryżu. Autor wielu prac medycznych oraz językoznawczych i folklorystycznych. Te ostatnie oceniano bardzo nisko. Zmarł w Paryżu.

⁸ Władysław Jabłonowski (1841–1894), lekarz, etnograf; uczestnik powstania styczniowego, następnie pułkownik armii tureckiej. Zbiory archeologiczne i etnograficzne przekazał Akademii Umiejętności, brat Aleksandra, etnograf.

mentach (np. Henryk Gordziałkowski⁹) czy ci, których zawierucha wojenna zatrzymała poza Polską (np. Wacław Korabiewicz¹⁰) pozostawili po sobie mniej czy bardziej cenne spostrzeżenia dotyczące nie tylko egzotycznych praktyk etnomedycznych, ale opisywali również życie codzienne, zwyczaje, stroje, czy uroczystości w afrykańskich czy azjatyckich zakątkach.

Najwięcej uwagi poświęcono jednakże ludom zamieszkałym na ziemiach wchodzących niegdyś w skład państwa polskiego. Należą do nich nie tylko zapisy rodzimych pieśni, ale relacje dotyczące zwyczajów i obrzędów, a także kultury materialnej. Lekarze i medycy pozostawili po sobie doniesienia i syntezy dotyczące praktyk leczniczych Polaków, Ukraińców, Rusinów, Litwinów, Cyganów i Żydów, ale i szczegółowe opracowania podhalańskiego budownictwa, czy studia lingwistyczne. Zapewne ludowe *medicinalia* siłą rzeczy musiały być lekarzom bliższe niż notowanie słów weselnych przyspiewek, ale w historii polskiej etnografii złotymi zgłoskami zapisały się nazwiska Izydora Kopernickiego, Władysława Matlakowskiego, Floriana Ceynowy czy Juliusza Rogera, którzy leczeniem ludowym zajmowali się marginalnie.

Poziom niektórych prac lekarzy-folklorystów należy uznać za bardzo wysoki, niemniej wiele z nich napisane zostało w sposób dyletancki i powierzchowny. Brak warsztatu badawczego nadrabiano entuzjazmem i zapałem. Dopiero wskazówki metodologiczne Jana Karłowicza, Romana Zawilińskiego, Izydora Kopernickiego czy Jana Nepomucena Sadowskiego ogłaszane drukiem pozwoliły wszystkim polskim ludoznawcom na lepsze opanowanie metod pracy naukowej¹¹.

Prowiejskie zainteresowania nie narodziły się jednak, jak mniemano dotychczas, dopiero na skutek idei romantyzmu, ale wywieść je można z oświecenia. Zwrócono wówczas uwagę na kwestie społeczne, a co się z tym wiąże – kulturę chłopów.

Jedne z pierwszych etnograficznych opisów dotyczących ziem i ludów wchodzących niegdyś w skład państwa polskiego zawdzięczamy

⁹ Henryk Gordziałkowski (1903– ?), urodził się w Baraniu, lekarz, antropolog. Kształcił się w Korpusie Kadetów, potem na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego i w Szkole Medycyny Tropikalnej w Brukseli. W latach 1927–1930 pracował jako lekarz w Afryce. Napisał książkę *Czarny sen. Przygody i przeżycia w Kongu Belgijskim*, Lwów–Warszawa 1934. Praktykował jako lekarz ogólny w Poznaniu.

¹⁰ Wacław Korabiewicz (1903–1994), lekarz, podróżnik. Autor licznych książek, m.in.: *Kwaheri*, Warszawa 1958; *Mato Grosso*, Warszawa 1959; *Śladami amuletu*, Warszawa 1974; *Cuda bez cudu. Rzecz o dziwnych lekach*, Warszawa 1985.

¹¹ Zofia Sokolewicz, *Etnografia i etnologia*, [w:] *Historia nauki polskiej* pod red. Bogdana Suchodolskiego, T. IV, 1863–1918, cz. III, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk – Łódź 1987, s. 868.

francuskiemu lekarzowi w służbie austriackiej – Baltazarowi Hacquetowi¹². Nie cieszył się on wśród Polaków popularnością. „Niezadowolony z świata i ludzi, przesiąkł nienawiścią do wszystkiego, stąd sądy jego stały się bezwzględne i gryzące i wśród wielu trafnych, podyktowanych uczuciem prawego weredyka, inne niesprawiedliwe, nieraz oburzające. Ale za to on pierwszy opisał umiejętnie, wedle ówczesnych wymagań nauki, sporą połać kraju naszego pod względem fizycznej jego natury, w czterotomowym dziele (...), a stoi pod tym względem na wysokości Staszica, z którym ma wiele także w charakterze podobieństwa”¹³ – napisał lwowski historyk Franciszek Jaworski¹⁴. Podróżowanie po Galicji zapewne stanowiło dla Hacqueta akt nie lada odwagi, gdyż wszędzie dopatrywał się niebezpieczeństw. Tak oto opisywał mieszkańców Pokucia: „Pokucianin, podobnie jak inni górale karpaccy, nigdy nie chodzi bez siekiery, która jest tak ostra, że można nią wszystko przeciąć. Tę broń ma stale przy sobie. Podczas snu trzyma ją pod głową, a w cerkwi i na zabawach nigdy nie wypuszcza jej z ręki. Jednym słowem, w każdej sytuacji gotów jest ukatrupić swojego przeciwnika. A ponieważ nie odznacza się najlepszym

¹² Baltazar (Belsazar) Hacquet de la Motte urodził się w 1739 lub w 1740 roku w Coquet (Bretania), zmarł w roku 1815 w Wiedniu. Francuski lekarz zatrudniony w armii austriackiej, w roku 1762 został starszym chirurgiem szpitala wojskowego w Pradze. W roku 1773 objął stanowisko profesora w Laibach (dzisiaj Ljubljana w Słowenii) w Mediko – kirurżskim liceju, w latach 1787–1805 profesor Katedry Historii Naturalnej Uniwersytetu we Lwowie, potem w Krakowie, gdzie również zajmował się ogrodem botanicznym. Podróżował po Cesarstwie Habsburgów, gromadząc wiedzę z wielu dyscyplin – geologii, botaniki, zoologii, etnologii. Dzieło *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in der Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen* (Nürnberg, 1790–1796) jest jednym z pierwszych opisów fizjograficznych Karpat. Inne prace to: *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder* (Leipzig, 1776–89, 4 vol.); *Plantae Alpinae Carniolicae*, Wien 1782; *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrer und Slawen, deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u.s.w., nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden dargestellt*, 5 vol., 1802–05. W 1810 roku przeniósł się do Wiednia. Za zasługi, cesarz Józef II obdarzył go tytułem radcy.

¹³ Franciszek Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 62–63, [w:] Biblioteka Lwowska, T. I. Warszawa 1990, reprint.

¹⁴ Franciszek Jaworski (1873–1914), historyk Lwowa, autor prac: *O szarym Lwowie*, Lwów – Warszawa 1916; *Lwów za Jagiełły*, Lwów 1910; *Lwów stary i wczorajszy*, Lwów 1911; *Ratusz lwowski*, Lwów 1907.

¹⁵ B. Hacquet, *Najnowsze podróże przyrodniczo-polityczne po Karpatach Dackich i Sarmackich, zwanych również Północnymi w latach 1791–1793*, tłum z jęz. niem. M. Olszański [w:] *Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników: wybór tekstów z lat 1795–1939*, oprac. J. Gudowski, M. Olszański, A. Ruszczak, K. Tur-Marciszuk, W. Witkowski, Warszawa 2001, s. 16.

charakterem, stanowiącym mieszaninę barbarzyńskich cech Tatarów, Hunów i Rosjan, stale należy mieć się przed nim na baczności. Przejawia on nie tylko przebiegłość i zamiłowanie do kradzieży, ale i w najwyższym stopniu skłonność do rozpusty...”¹⁵.

W polskim środowisku lekarskim żywotnie interesował się nią już Jędrzej Śniadecki, który zanim jeszcze zaistniała moda na romantyczną egzaltację, w roku 1821 wydał *Wyprawę na wieś*. Praca ta, będąca opisem przechadzki po wsi, niweczy sielski wizerunek wsi litewskiej¹⁶, jaki wytworzył się współcześnie w świadomości Polaków dzięki Adamowi Mickiewiczowi, powieściom Elizy Orzeszkowej czy Marii Rodziewiczównej. Przypisywany Jędrzejowi Śniadeckiemu program badań polskiego ludoznawstwa¹⁷ również może stanowić potwierdzenie jego zainteresowań etnicznych. Jak dotąd, postrzegano Jędrzeja Śniadeckiego wyłącznie jako lekarza, chemika, biologa, czy pedagoga, nawet satyryka¹⁸, ale nie przywiązywano większej wagi do jego opinii dotyczących wsi.

¹⁵ J. Śniadecki: *Wyprawa na wieś*, Wilno 1821.

¹⁶ Jerzy Durkalec, Jan Hasik: *Lekarze – pisarze w literaturze polskiej*, „Nowiny Lekarskie” 2000, T. 69, nr 2, s. 176–183.

¹⁷ Niektórzy autorzy przypisują go Czackiemu – zob. *Punkta do zebrania postrzeżeń i wiadomości w przedmiotach fizycznych*, „Nowy Pamiętnik Warszawski” 1805, T. XVIII, s. 354.

¹⁸ Jędrzej Śniadecki (1768–1838), chemik, lekarz, fizjolog, biolog, pedagog, publicysta, brat Jana Śniadeckiego. Urodzony w Żninie. Studiował w Krakowie, Pawii (rozprawa doktorska 1793) i w Edynburgu. Profesor Szkoły Głównej w Wilnie: w latach 1797–1822 chemii, w 1826–1832 medycyny, od 1832 roku – Akademii Medyko-Chirurgicznej. Założyciel Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego. Pracował nad teorią procesów rozpuszczania. Przypuszczalnie odkrył jeszcze przed K. Clausem ruten (nazywał go westem w pracy *Rozprawa o nowym metalu w surowej platynie odkrytym*, 1808). Znalezione w uralskiej platynie nowego pierwiastka nie zostało jednak oficjalnie potwierdzone przez Akademię Paryską. Claus zresztą dokonał swojego odkrycia dopiero w 1845 roku. Śniadecki wprowadził polskie słownictwo chemiczne, stworzył nowoczesne, jak na owe czasy laboratorium, napisał pierwszy oryginalny podręcznik chemii w języku polskim *Początki chemii* (T. 1–2, 1800). Nowatorska *Teoria jestestw organicznych* (T. 1–2, 1804–1811) została przetłumaczona na obce języki. Był krzewicielem higieny i dietyki, zalecał wychowanie fizyczne (*O fizycznym wychowaniu dzieci*). Przyrodnicze poglądy Śniadeckiego wyrażała teza o jedności materii świata żywego i materii nieożywionej, a także o istnieniu powiązań między wszystkimi organizmami żywymi – o czym stanowi nieustanna przemiana materii. Współzałożyciel „Towarzystwa Szubrawców”, stowarzyszenia zrzeszającego przedstawicieli inteligencji i ziemiaństwa, które działało w Wilnie w latach 1817–1822. Tworzył je zespół redaktorów i współpracowników tygodnika satyrycznego „Wiadomości Brukowe”. Pismo nawiązywało do idei oświecenia, propagowało zniesienie pańszczyzny, zwalczało obskurantyzm szlachty, złą gospodarkę, pijaństwo i... rodzący się romantyzm. „Szubrawcy” publikowali także od 1818 w „Tygodniku Wileńskim”. Jędrzej Śniadecki współpracował z wileńskimi „Wiadomościami Brukowymi”, gdzie opublikowano jego cykl felietonów satyrycznych pt. *Próżniacko-filozoficzna podróż po bruku*, godzących w ciemnotę i zafobanie społeczeństwa.

Krytyczny stosunek do higieny na wsi wyrażali również lekarze Ignacy Fijałkowski, czy Adam Adamowicz. „Kompromitowanie lecznictwa ludowego zaczęło się u nas w wieku XVIII, jako rezultat przedoświeceniowego przełomu w patrzeniu na lud i trwało przez cały wiek XIX a nawet XX” – napisał Dionizjusz Czubała¹⁹, powołując się na *Rozprawę o morze... Jana Lenerta*²⁰, w której autor wyśmiewał poglądy ludowe na oznaki morowego powietrza i ludowe zabiegi w walce z epidemiami. Czubała przypomniał również prace Wolffa i Fijałkowskiego.

Ignacy Dominik Fijałkowski (1783–1855), lekarz-ginekolog²¹, profesor Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego został nagrodzony złotym medalem przez Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk za najlepszą rozprawę poświęconą propagowaniu higieny wśród ludu. Została odczytana w dniu 30 kwietnia 1814 r. w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Na *Zwyczajach i przesądach zdrowiu szkodliwych* – rozdział do pracy, wydanej w Warszawie, w 1819 roku powoływali się liczni lekarze. Fijałkowski przestrzegał przed znachorami, wędrownymi olejkarzami i wszelkiego autoramentu oszustami.

Augustyn Wolff²² na forum Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk rozprawił się z ludowymi poglądami na temat powstawania i leczenia kołtuna²³. Problematyka ta została również podjęta przez wileńskie środowisko naukowe. Adam Ferdynand Adamowicz (1802–1881), profesor w Cesarskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, zajmował się historią medycyny, medycyną sądową, chorobami wewnętrznymi a także weterynarią²⁴. O fatalnej sytuacji higienicznej ludności zamieszkującej wsie litewskie pisał w *Postrzeżeniach o chorobach w Pińszczyźnie, mianowicie około Kożangródka zdarzających się; Uwagach o kołtunie, mianowicie w Pińszczyźnie*²⁵. Adamowicz problemowi zwanemu *plica polonica* poświęcał sporo uwagi – między innymi napisał *Kilka słów o historii kołtunu i teorii o nim J. Franka*²⁶,

¹⁹ D. Czubała, *O ludowym leczeniu gliną w Polsce*, „Lud” 1984, T. 68, s. 181.

²⁰ „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 1817, T. XI, s. 1–272, cyt. za: D. Czubała, op. cit.

²¹ M. Manteufflowa, *Fijałkowski Ignacy Dominik*, PSB, T. VI, Kraków 1948, s. 445.

²² Niekiedy stosowano pisownię nazwiska w formie „Wolf”.

²³ A. Wolf, *Rozprawa o kołtunie...*, Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1817, T. X, s. 488–506, cyt. za: D. Czubała, op. cit.

²⁴ J. Bieliński, *Adam Ferdynand Adamowicz* (wspomnienie pośmiertne), „Przegląd Lekarski” 1881, R. XX, nr 26, s. 369–370.

²⁵ *Praktyczne postrzeżenia niektórych lekarzy* p. red. A. Adamowicza, T. 2, Wilno 1846, s. 17–25, *Uwagi o kołtunie, mianowicie w Pińszczyźnie* (Ibidem), s. 26–32.

²⁶ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1870, T. LXIII, nr 6, s. 282–294 i T. LXIV, nr 1, s. 19–32.

a wcześniej ogłosił konkurs na temat kołtuna²⁷. Do postaci najbardziej wślawionych w walce z kołtunem należał Józef Dietl²⁸.

Z podobnego punktu widzenia interesował się ludem przedwcześnie zmarły lekarz Ludwik Chodkowski²⁹, którego przerażały poglądy społeczeństwa na temat leczenia chorób. Napisał rozprawę *O przesądach we względzie lekarskim panujących w kraju naszym*³⁰. Temat ten został również poruszony przez Michała Zieleniewskiego w pracy: *O przesądach lekarskich ludu*,³¹ czy Henryka Oettingera: *O przesądach lekarskich*³². Potem z przesądami „rozprawiał się” również Franciszek Chłapowski.

Franciszek Chłapowski (1847–1923), autor około 120 prac z zakresu medycyny³³, należał do lekarzy o niezwykle szerokich horyzontach. Pochodził z powszechnie znanej arystokratycznej rodziny. Ukończył kolegium jezuickie w Metz, gimnazjum Św. Marii Magdaleny w Poznaniu, następnie studiował medycynę w Berlinie i w Heidelbergu (1866–1870). Docent patologii i terapii szczegółowej chorób wewnętrznych Uniwersytetu Poznańskiego (1919), kierował Muzeum Przyrodniczym Poznańskiego TPN, które założył w roku 1888, interesował się również geologią i paleontologią (prowadził wykłady), higieną, literaturą. Współzałożyciel (1899) i redaktor „Nowin Lekarskich”³⁴, popierał polski ruch kulturalny i naukowy na Śląsku i w Wielkopolsce³⁵.

²⁷ Ibidem, 1859, T. XLII, nr 1, s. 5–6.

²⁸ Napisał na ten temat kilka prac, m. in.: *Kołtun. Sprawozdanie Komisji w Towarzystwie Naukowym Krak. zawiązanej w celu zbadania choroby kołtunem zwanej*, Kraków 1862, *Spostrzeżenia nad kołtunem*, tłum z jęz. niem. W. Ściborowski, „Tygodnik Lekarski” 1858, R. XII, nr 24, s. 188–191, nr 25, s. 195–198; *Zur Streitfrage des Wechselzopfes*, Wiener medizinische Wochenschrift 1863, T. XIII, nr 47, s. 737–739, nr 48, s. 753–755 i 1864, t. XIV, nr 4, s. 49–52.

²⁹ Ludwik Chodkowski (1815–1864). *Dr Ludwik Chodkowski*, [Wspomnienie pośmiertne], „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego” 1864, T. LII, nr 3–4, s. 319–320. *Śp. Ludwik Chodkowski lekarz*, „Przegląd Lekarski” 1864, T. III, nr 41, s. 328. J. Stodkowski., *Dr Ludwik Chodkowski*, „Tygodnik Lekarski” 1864, R. XVIII, nr 37, s. 294.

³⁰ *O przesądach we względzie lekarskim panujących w kraju naszym*, „Tygodnik Literacki” poświęcony literaturze, sztuce i pięknyemu i krytyce 1841, T. IV, nr 42, s. 350–351, nr 43, s. 357–359, nr 44, s. 365–367, nr 45, 371–372, nr 46, s. 379–380.

³¹ Kraków 1845.

³² Kraków 1867.

³³ [J. Peszke] *Dr J. P. Chłapowski Franciszek*, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, T. XII, Warszawa 1894, s. 703, wymienia ich około 100.

³⁴ Pismo zostało założone z inicjatywy Heliodora Święcickiego, Bolesława Wicherkiewicza, Ignacego Zielewicza, F. Chłapowski wszedł w skład pierwszego kolegium redakcyjnego.

³⁵ A. Śródka, *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN. Część VI: Nauki medyczne*; z. 1 : A–L, Wrocław 1990, s. 78–81. Ponadto Franciszek Chłapowski był w latach 1866–1872 działaczem To-

Franciszek Chłapowski pozostawił po sobie pracę dotyczącą przesądów w medycynie³⁶.

Podczas gdy wielu lekarzy interesowało się problemami wsi z punktu widzenia higienicznego i próbowano zmienić poglądy ludności na leczenie niektórych schorzeń, Tomasz Augustynowicz (1809–1891) zajął się spisywaniem używanych na Ukrainie ziół. Chirurg, związany z kijowskim uniwersytetem w połowie XIX wieku rozpoczął poszukiwania dziko rosnących roślin leczniczych w guberni połtawskiej³⁷, opierając się na informacjach zdobytych od miejscowej ludności.

Do prawie całkiem zapomnianych badaczy chłopskiej kultury należał Żegota Pauli (1814–1895). Pozostając pod wpływem starszego o lat dziesięć Michała Głowackiego (1804–1846), późniejszego księdza³⁸, jednego z przywódców „poruseństwa chochołowskiego” (1846), znanego pod pseudonimem „Świętopełk”, Pauli zainteresował się w młodym wieku zbieraniem pieśni ludowych. Słowianofil Głowacki wędrował po galicyjskim Podolu w okresach wakacyjnych i zbierał poezję i pieśni ludowe, głównie ukraińskie. Swoją pasją zaraził Paulego. Żegota Jakub Pauli urodził się w Nowym Sączu. Matką jego była nieznaną bliżej Zofia z Wojciechowskich, natomiast ojciec, krawiec, był osadnikiem niemieckim pochodzącym z Trewiru, który osiedlił się w Starym Sączu. Po ukończeniu gimnazjum w rodzinnym mieście, Pauli w roku 1832 rozpoczął studia filozoficzne we Lwowie, by wkrótce zmienić wydział na lekarski. Studiów we Lwowie nie ukończył. Jeszcze w gimnazjum, jako siedemnastolatek, w roku 1831 wędrował doliną Dunajca do Pienin, potem podróżował po odleglejszych wsiach galicyjskich, zbierając pieśni oraz inne informacje etnograficzne i historyczne. Do Krakowa przeniósł się w 1845 roku, gdzie objął stanowisko sekretarza Adama Potockiego i zajął się również jego archiwum i biblioteką. Nowa praca, związana z wyjazdami do Wiednia, Berlina Pragi, Drezna, ułatwiała Paulemu poszukiwania w bibliotekach wiadomości z historii Polski. Dopiero po siedmiu latach pobytu w Krakowie wstąpił na fakultet medyczny. Utrzymywał się z korepetycji. W roku

warzystwa Literacko-Słowiańskiego we Wrocławiu, przez następne dwa lata działaczem narodowym na Górnym Śląsku w Bytomiu i Chorzowie. Od 1874 wybierany na posła do sejmu pruskiego, w latach 1877–1881 uczestniczył w pracach pruskiej Izby Panów. Brał udział w wojnie francusko-pruskiej 1870–1871. W roku 1909 został zaproszony w skład „Wydziału wykonawczego” Kongresu Niemieckiego Towarzystwa Antropologicznego.

³⁶ F. Chłapowski, *O przesądzie w medycynie*, Warta 1874, za: H. Biegeleisen, *Lecznictwo ludu polskiego*, Kraków 1929, s. 381.

³⁷ T. Augustynowicz, *O diko rastuszczich wraczebnych rastenijach Poltawskoj gubernii*, Kiew 1853.

³⁸ M. Tyrowicz, *Głowacki Michał Stanisław*, PSB 1959/1960, T. VIII, s. 125–126.

1870 uzyskał etat bibliotekarza w Bibliotece Jagiellońskiej i na tym stanowisku pozostał już do końca³⁹. Zamieszkał w klasztorze bonifratrów, o czym przypomina tablica pamiątkowa: *W tych celkach Braci Miłosierdzia przemieszkał ostatnich 25 lat życia swego Żegota Pauli, nestor archeologów i etnografów polskich; historiograf Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Podczas wędrówek po galicyjskich wsiach zgromadził imponujący zbiór tekstów ludowych, które zostały opublikowane w dwóch zbiorach – *Pieśni ludu ruskiego w Galicji* i *Pieśni ludu polskiego w Galicji* (1838 r.)⁴⁰. W swojej pracy Pauli niejednokrotnie korzystał z pomocy Michała Głowackiego i uzyskiwał informacje od innych osób. Miłośnikowi śpiewów ludowych zarzucano sporo niedokładności w przytaczaniu gwary góralskiej.

Specjalne miejsce wśród lekarzy-folklorystów zajmuje mało znany poza Śląskiem⁴¹ lekarz, przyrodnik i społecznik Juliusz Roger (1819–1865). Zasługi dla ratowania gwary i kultury Ślązaków miał ogromne, tym większe, bo był Niemcem⁴². Roger nauczył się języka polskiego i zauroczyły go śląskie pieśni. Zapisywał ich słowa, a wraz z Karolem Schmidtem, kapelmistrzem dworu księcia Wiktora I von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst w Rudach, notował również ich nuty. „Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku nakładem księgarni Schlettera (H. Skutscha) we Wrocławiu dopiero co wyszły: z muzyką, zebrał i wydał Juliusz Roger, dr med., 18 arkuszy w wielkiej ósemce, na mocnym papierze welinowym (...), elegancko oprawne, cena: 3 tala-

³⁹ A. Strzelecki, *Żegota Pauli*, „Lud” 1895, T. I, s. 193–196.

⁴⁰ Ż. Pauli, *Pieśni ludu polskiego w Galicji*, Wrocław 1973 [reprint pierwodruku z 1838 roku].

⁴¹ C.W. Domański, *Juliusz August Roger (1819–1865) lekarz, społecznik, humanista i przyrodnik*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1994, T. 57, nr 4, s. 439–446.

⁴² Juliusz Roger (1819–1865) urodził się w Niederstozingen koło Ulm w Wirtembergii. Po ukończeniu gimnazjum w Augsburgu, chciał wstąpić do zakonu, ale z uwagi na zły stan zdrowia zrezygnował i w roku 1839 rozpoczął studia filozoficzne w Monachium, następnie przeniósł się na Fakultet Medyczny Uniwersytetu w Tybindze. W Wiedniu zdobywał wiedzę z okulistyki. W związku z epidemią tyfusu, książę raciborski Wiktor I von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst w roku 1847 zaprosił go do swojej posiadłości w Rudach i zaferował u stanowisko królewskiego radcy sanitarnego. Juliusz Roger zaczął leczyć okolicznych chłopów, najczęściej nie przyjmując od nich wynagrodzenia. Za pieniądze księżęcej pary, Wiktora i Amalii wybudował szpital w Rudach (1861), a potem kwestując po całej Europie, szpital dla kobiet w Rybniku (1868). Fascynował się owadami i ptakami. Kolekcjonował je. Odkrył ponad 400 gatunków chrząszczy, a zbiory przekazał Gustawowi Kraatzowi, założycielowi Muzeum Entomologicznego w Berlinie. Umarł podczas polowania.; Zob.: L. Musiolok, *Rybniczanie. Słownik biograficzny*, Rybnik 2000 s. 153, J. Cieślak, *Juliusz Roger*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, pod red. E. Fryś-Pietraszkowej, A. Kowalskiej-Lewickiej, A. Spiss, T. 1, Kraków 2002, s. 257.

ry” – donosił w przedmowie „Pieśni” wydawca. „W powyższym dziele, po raz pierwszy zjawia się zbiór pieśni ludu polskiego w Szląsku Górnym, które zwracać będą na siebie uwagę nie tylko badaczy literatury słowiańskiej, ale też miłośników pieśni i muzyki gminnej. Dzieło w 18 oddziałach obejmuje 546 pieśni, których tekst i nuty po większej części żywcem zebrano z ust ludu. Bez wątpienia zbiór ten niemało przyczyni się do zniweczenia przesądu dosyć rozpowszechnionego, jakoby język polski w Górnym Szląsku był li zepsutym dialektem języka polskiego”⁴³. Zbiór pieśni poprzedził Roger przedmową, w której dał wyraz swojego gorącego stosunku uczuciowego do Ślązaków. „Włościanin polski osiadły na małym piaszczystym polu, wśród wielkich borów, w chałupce słomą pokrytej, gruszami i lipami otoczonej. Tu matka uradowana polskimi słowy wita swoje pierworodne; tu nauczyciel po polsku daje dzieciom początków wiedzy, a z kazalnicy ksiądz polską mową opowiada ludowi boskie nauki prawdy odwiecznej. Na tych piaszczystych polach wyrosły wonne kwiaty pieśni gminnej” – pisał Juliusz Roger w Przedmowie do *Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku*⁴⁴. „Jeśli dziełko Niemca potrafi, choćby cokolwiek, rozproszyć mgły, jaką przesady zaciemniają lud polski Górnego Szląska i język jego, oraz przyjemniejsze światło rozlać po jego miłém życiu duchowém, które się w pieśni objawia nieciśnione i nietłumione wpływem świata zewnętrznego – będzie to sowitą wynagrodą pracy i trudów towarzyszących dopełnieniu zbioru pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku. W Rudach 14. września 1862”⁴⁵. Przyjaźnił się z Józefem Lompą, Pawłem Stalmachem – redaktorem „Gwiazdki Cieszyńskiej”⁴⁶ czy Hoffmannem von Fallerslebem, autorem m.in. zbioru pieśni politycznych i wolnościowych, za wydanie których został pozbawiony etatu profesora literatury na Uniwersytecie we Wrocławiu.

Inny społecznik, podobnie jak Juliusz Roger, bezinteresownie leczący chłopów, to Leon Bokiewicz (1820–1877)⁴⁷, zatrudniony w dobrach

⁴³ J. Roger, *Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku*, Wrocław 1863, s. nienumerowana.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ J. Cieślak, op. cit., s. 257.

⁴⁷ [Łuczkiwicz H.] Dr Ł., *Dr Bokiewicz* [Wspomnienie pośmiertne], „Gazeta Lekarska” 1879, r. XIV, nr 25, s. 247–248; *Dr Leon Bokiewicz* [Wspomnienie pośmiertne], „Dwutygodnik Medycyny Publicznej” 1880, R. IV, nr 1, s. 247–248.

Dr Leon Bokiewicz urodził się w 1820 roku w Chełmie Lubelskim. Ukończył gimnazjum w Lublinie, wyjechał do Moskwy i tam odbył studia medyczno-chirurgiczne. Do kraju powrócił w 1847 roku. Odbył praktykę lekarską w Kraśniku Lubelskim. W Jadowie Bokiewicz zamieszkał w 1854 roku, gdzie objął stanowisko lekarza dworskiego. Zmarł w Jadowie 6 grudnia 1879 roku i został pochowany na tamtejszym cmentarzu.

Andrzeja Zamojskiego w Jadowie, niedaleko Wołomina. Członek–korespondent Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, interesował się zagadnieniami związanymi z higieną i częstością występowania chorób⁴⁸. Za pracę *Opis powiatu Radzyńskiego pod względem topograficzno-historycznym, statystycznym, higienicznym i lekarskim*⁴⁹ otrzymał prestiżową nagrodę doktora Millota przyznaną przez Towarzystwo Lekarskie Warszawskie. W *Opisie...* zawarł spostrzeżenia na temat budownictwa, wyposażenia chałup, przybliżył niektóre zwyczaje mazowieckich chłopów, ich życie codzienne, pisał też o ludności małych miasteczek, tamtejszych Żydach i kolonistach niemieckich osiadłych w widłach Liwca i Bugu.

Problematyka etniczna bliska była prekursorowi polskiej antropologii, Izydorowi Kopernickiemu (1825–1891)⁵⁰. Oprócz medycznych, wydawał prace z zakresu archeologii, etnografii, lingwistyki, zajmował się również tłumaczeniami. „Chociaż ukończył wydział lekarski i był niepospolitym chirurgiem, poszedł za skłonnością z wyboru i przez większą część życia badał gałęzie, najmniej u nas uprawiane, miano-

⁴⁸ *Higiena popularna czyli nauka zachowania zdrowia dla ludu wiejskiego*, Warszawa 1861, wydanie 2 – Poznań 1870; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1854*, „Tygodnik Lekarski” 1855, R. IX, nr 8, s. 57–60 i nr 9, s. 65–67; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w r. 1855*, „Tygodnik Lekarski” 1856, R. X, nr 8, s. 57–61; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1856*, „Tygodnik Lekarski” 1857, R. XI, nr 8, s. 57–59 i nr 9, s. 65–67; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1857*, „Tygodnik Lekarski” 1858, R. XII, nr 17, s. 129–132 i nr 18, s. 138–140 i nr 19 s. 148–150; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1858*, „Tygodnik Lekarski” 1859, R. XIII, nr 33, s. 285–287 i nr 35, s. 305–308; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w r. 1859*, „Tygodnik Lekarski” 1860, R. XIV, nr 38, s. 331–334, nr 39, s. 341–344; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1860*, „Tygodnik Lekarski” 1862, R. XVI, nr 11, s. 92–94 i nr 12, s. 98–100; *Okolice z nad Liwca i Bugu pod względem lekarskim w roku 1861*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1862, T. XLVIII, nr 2, s. 126–141 i nr 3, s. 195–206.

⁴⁹ *Opis powiatu Radzyńskiego pod względem topograficzno-historycznym, statystycznym, higienicznym i lekarskim przez Dra Leona Bokiewicza, lekarza praktykującego w Jadowie, Członka Korespondenta Towarz. Lekarskiego Warsz.*, Warszawa 1872.

⁵⁰ Uczestniczył w powstaniu styczniowym, a po jego upadku udał się do Paryża, a następnie zatrzymał się na dłużej w Bukareszcie, gdzie zorganizował muzeum anatomiczne. W roku 1871 powrócił na ziemię polskie, początkowo zamieszkał w Bochni, w Rabce pełnił w latach 1871–79 funkcję lekarza uzdrowiskowego, popierając ideę leczenia gruźlicy u dzieci przy pomocy kąpeli solankowych, potem przebywał w Krakowie. Katedrę antropologii na Uniwersytecie Jagiellońskim objął w roku 1886. Zorganizował tam pracownię i muzeum antropologiczne. W roku 1887 został członkiem Akademii Umiejętności. Wraz z J. Majerem powołał Komisję Antropologiczną AU (1874). Zajmował się badaniami kranjologicznymi Słowian, Cyganów i Ajnów oraz pomiarami ludności Galicji.

wicie antropologię, ludoznawstwo i archeologię i być może, że dlatego właśnie medycynę porzucił. Idąc trzema tymi szlakami, zaszedł daleko, gdyż był niezwykle zdolny i pracowity; w każdej z trzech wymienionych specjalności odznaczył się i zjednął sobie sławę i to nie tylko w kraju”⁵¹ – pisał Jan Karłowicz. W Europie Kopernicki zasłynął jako badacz kultury cygańskiej⁵², bowiem to na jego listach oparł się francuski antropolog Paul Bataillard⁵³ proponując własną wizję muzealnictwa. Do wzmożonego zainteresowania Romami w tym czasie zapewne przyczyniły się ich masowe migracje do Europy Środkowej i Zachodniej. Grupami Lewarów i Kełderaszy, którzy z Siedmiogrodu i Wołoszczyzny wyruszyli na północ i zachód kontynentu zajmował się Paul Bataillard w Karpatach. Izydora Kopernickiego nie tylko zafascynowały język i kultura duchowa Cyganów, ale przeprowadził on wśród Romów dokładne badania kraniometryczne. Podstawową zasługą Izydora Kopernickiego na polu etnografii było zapoczątkowanie i wydawanie *Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej* (tzw. ZWAK)⁵⁴. Duże zainteresowanie wywołał referat Kopernickiego, wygłoszony w Krakowie na Zjeździe Lekarzy i Przyrodników, w roku 1875 – *O wyobrażeniach lekarskich i przyrodniczych oraz o wierzeniach ludu naszego o świecie roślinnym i zwierzęcym*⁵⁵. Przyjaciel Oskara Kolberga, wykonawca jego testamentu, przygotował również do druku tom prac Kolberga – *Przemyskie*⁵⁶.

Po śmierci Izydora Kopernickiego antropologiczno-etnologiczne poszukiwania „uniwersyteckiego moderatora” przejęli mniej oczyta-

⁵¹ J. Karłowicz, *Izydor Kopernicki 1825–1881*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, pr. zb., T. II, Warszawa 1903, s. 45.

⁵² F.G. Ackerley: Review of Izydor Kopernicki: *Textes tsiganes, contes et poesies, avec traduction française*, Cracow 1925. « Journal of the Gypsy Lore Society” 1929, third series, nr 8, s. 394; F. G. Ackerley: *The Polish Romani vocabulary of Izydor Kopernicki*, “Journal of the Gypsy Lore Society” 1937, third series, nr 16, s. 33–83.

⁵³ M. Paul Bataillard – francuski antropolog, współtwórca koncepcji o pochodzeniu Cyganów z Półwyspu Dekkańskiego, zajmował się również Turkami. Autor pracy *Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe*, Franck and Cie (ed.), Paris 1849.

⁵⁴ Wydał 15 pierwszych tomów, zamieszczając tam m.in. zagadki ludowe z okolic Rabki, studia lingwistyczne, opisy wesela, etc.

⁵⁵ J. Karłowicz, op. cit., s. 47.

⁵⁶ Durkalec, Hasik, op. cit., s. 178 – autorzy twierdzą, że przygotował do druku również *Chełmskie*. Bliżej na ten temat pisze Karłowicz, op. cit., s. 48 – „Łączyła go przyjaźń z Oskarem Kolbergiem, najpracowitszym etnografem polskim. Dał tego dowody, przygarniając starca, strudzonego długim wiekiem i pracą nadmierną w domu własnym w Krakowie, na ulicy Sławkowskiej, gdzie też w połowie r.1890 zmarł na rękach przyjaciela; w przeddzień jego śmierci zajmował się jeszcze korektą «Przemyskiego»; Kopernicki zajął się jej wydaniem, a w roku następnym (1891) na kilka miesięcy przed własnym zgonem, ogłosił z papierów Kolberga, tom drugi «Chełmskiego»...”

ni lekarze prowincjonalni – zajmujący się chorobami psychicznymi i nerwowymi Władysław Olechnowicz (1848–1918) oraz Leon Rutkowski (1862–1941)⁵⁷, lekarz z Płońska pozostający pod wpływem Ludwika Krzywickiego. Jak zauważył Tadeusz Dzierżykray-Rogalski, Władysław Olechnowicz swoje zainteresowania objawił dość późno, gdyż jego pierwsza antropologiczna praca ukazała się, gdy miał już 44 lata, lecz pomimo braku więzi z ośrodkami uniwersyteckimi, niemożności oparcia się o literaturę fachową, udało mu się stworzyć „pewną syntezę” – „daleką wprawdzie od osiągnięć w tym względzie Wawrzyńca Surowieckiego”⁵⁸. Olechnowicza interesowały różnice pomiędzy poszczególnymi warstwami społecznymi, czemu dał wyraz w pracy *Rasy Europy i wzajemny ich stosunek dziejowy*⁵⁹. Praca zawierała sprawozdania z badań o typach szlachty, chłopów i mieszczan z Lubelszczyzny i zostały one zamieszczone w „Wiśle” za czasów Majewskiego.

Leon Rutkowski, podobnie jak Olechnowicz, koncentrował się głównie na antropologii fizycznej (rozkład wskaźnika szerokościowo-długościowego głowy ludności z okolic Płońska). „Ze wszystkich lekarzy okresu prowincjonalnego jest najbardziej konsekwentnym morfologiem i chyba najlepszym obserwatorem”⁶⁰ – pisał o nim T. Dzierżykray-Rogalski, dodając, że przygotowaniem teoretycznym ustępował Olechnowiczowi. Rutkowski zamieszczał również na łamach Wisły prace o „łżejszym”, bardziej folklorystycznym niż fizyczno-antropologicznym charakterze – „przyczynki o głupich sąsiadach”, gwarze, tzw. „mazurzeniu”, pochodzeniu nazw topograficznych⁶¹. Jak twierdził T. Dzierżykray-Rogalski, Rutkowski pozyskał dla antropologii Aleksandra Macieszę (1875–1945)⁶². Aleksander Maciesza był także lekarzem (dyplom w roku 1898), praktykował na Mazowszu, w niedalekim od Płońska Płocku i specjalizował się w chorobach oczu⁶³. W związku ze swoim okulistycznym wykształceniem zajął się morfologią oczo-

⁵⁷ T. Dzierżykray-Rogalski, *Antropologia*, [w:] *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, p. red. K. Maślankiewicza, Warszawa 1983, s. 623.

⁵⁸ Ibidem. H. Kapełuś: *Wisła (1887–1905)*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej ...*, op. cit., s. 330, za: PSB c. v. Olechnowicz Władysław opr. B. Zielińska.

⁵⁹ „Wisła” 1901, T. XV, „Wisła” 1902, T. XVI, z. 1

⁶⁰ T. Dzierżykray-Rogalski, op. cit., s. 623.

⁶¹ Ibidem, oraz: H. Kapełuś, op. cit., s. 330. Autorka twierdziła, iż nekrolog Rutkowskiego ukazał się w „Wiśle”, T. XX, 1916, s. 290–291. Nekrolog przed datą śmierci? Poza tym pomyliła Płock z niezbyt odległym Płońskiem.

⁶² T. Dzierżykray-Rogalski, op. cit., s. 623–624. Inną datę urodzenia podaje, *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1938 rok, Urzędowy spis lekarzy. Stan rozmieszczenia lekarzy z dnia 15 maja 1938*, Warszawa 1938, kolumna 458, poz. 5–1876.

⁶³ Ibidem.

dołów czaszki ludzkiej, ale największym jego sukcesem badawczym okazała się praca *Puszczanie przasnyccy* (1923)⁶⁴.

Antropologiczno-etnograficzną galerię powinna zamknąć postać Juliana Talko-Hryniewicz (1850–1936), jedyne go ucznia Izydora Kopernickiego, który po jego śmierci, po 17 latach przerwy objął katedrę antropologii w Krakowie. Julian Talko-Hryniewicz⁶⁵ zajmował się między innymi badaniami rozwojowymi młodzieży szkolnej, mieszkańcami Karpat, antropologią etniczną (badania Litwinów, Łotyszów, Białorusinów, Karaimów i Żydów, Buriatów, Mongoło-Chałchaszów, Tunguzów, Tatarów, Czuwaszów i Chińczyków)⁶⁶. Na podstawie własnych obserwacji i relacji zebranych od informatorów podczas swojego pobytu w Zwinogrodce, gdzie praktykował jako lekarz, J. Talko-Hryniewicz napisał *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej*⁶⁷ – jedno z dwóch pierwszych polskich dzieł dotyczących etnomedycyny.

O ile Julian Talko-Hryniewicz zaliczany jest do znakomitości w historii antropologii i historii medycyny, autor drugiej pracy dotyczącej etnomedycyny, Małopolanin Marjan Udziela (ok. 1865–1921)⁶⁸, w zasadzie należy do osób znanych jedynie wąskiemu kręgowi badaczy interesujących się medycyną ludową. Znacznie bardziej popularną postacią był jego syn Seweryn, zasłużony etnograf, którego imię nadano krakowskiemu Muzeum Etnograficznemu.

Marjan Udziela, lekarz powiatowy we Lwowie⁶⁹ wydał w bibliotece „Wisły” (t. VII) kompilacyjną monografię *Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego. Przyczynek do etnografii polskiej*⁷⁰, którą ukończył w roku 1890 (288 stron w niewielkim formacie). Tym samym został później obwołany „ojcem polskiej etnomedycyny”⁷¹. „Dziwnym

⁶⁴ T. Dzierżykraj-Rogalski, op. cit., s. 624.

⁶⁵ Julian Talko-Hryniewicz – lekarz, antropolog i etnograf. Ukończył studia w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu i Uniwersytet w Kijowie; studiował antropologię w Paryżu. Przez 14 lat mieszkał w Zwinogrodce na Ukrainie, w roku 1892 wyjechał do Kraju Zabajkalskiego. Od 1903 członek Akademii Umiejętności. W latach 1908–1931 profesor antropologii UJ, od 1919 profesor antropologii Uniwersytetu Wileńskiego. Badacz Syberii i Mongolii. Autor ponad 250 prac – m.in.: *Materiały do etnologii i antropologii ludów Azji Środkowej* (1920), *Górale polscy jako grupa etniczna* (1925).

⁶⁶ T. Dzierżykraj-Rogalski, op. cit., s. 625.

⁶⁷ *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej*, Kraków 1893.

⁶⁸ H. Kapeliński, op. cit., s. 330. Wg autorki, nekrolog M. Udziela ukazał się w „Polskim Czasopiśmie Lekarskim” 1921, nr 1–2, s. 33.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Warszawa 1891.

⁷¹ D. Penkala-Gawędzka, *Etnomedycyna*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, p. red. Z. Staszczak, Warszawa – Poznań 1987, s. 102.

biegiem w badaniach kultury narodów, medycyna ludowa długie czasy leżała odłogiem, mimo że przedstawia najbogatsze źródło w którym się kryją zapatrywania naszych przodków o życiu, jego cierpieniach, niedoskonałości...⁷² – napisał Udziela we wstępie. Część pierwszą poświęcił ludowym poglądom na istotę choroby, opisał „jak się lud wiejski leczy”, w końcu przybliżył ludowych terapeutów. W części drugiej posłużył się ówczesnie obowiązującym w medycynie podziałem chorób. Całość opatrzył przypisami. Praca spotkała się na ogół z życzliwymi recenzjami środowiska naukowego⁷³. *Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego* ukazała się dwa lata przed obszernym dziełem Juliana Talko-Hryniewiczza *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej*⁷⁴. W latach 1892–1893 Marjan Udziela przebywając w Bośni gromadził tam przyczynki ludoznawcze, które zostały ogłoszone w „Wiśle” (t. X) i „Ludzie” (t. V). Był również autorem kilku prac z innych dziedzin oraz recenzji⁷⁵.

Często z etnografią jednoznacznie kojarzono osobę innego lekarza, otoczonego legendą „króla Tatr” – Tytusa Chałubińskiego (1820–1889)⁷⁶. Niesłusznie. Chociaż Chałubiński wyprawiał się w góry w to-

⁷² M. Udziela, *Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego. Przyczynek do etnografii polskiej*, Warszawa 1891, s. 5.

⁷³ Oceny: Bronisława Sawickiego – „Gazeta Lekarska” 1891, R. XXVI, nr 31, s. 617–619; Józefa Zawadzkiego – „Kronika Lekarska” 1891, R. XII, nr 6, s. 364–365; Józefa Rostańskiego – „Kwartalnik Historyczny” 1892, R. VI, nr 1, s. 120–212.

⁷⁴ M. Udziela zamieścił recenzję tej pracy w „Kwartalniku Historycznym” 1895, R. IX, nr 1, s. 60–62.

⁷⁵ M. Udziela, *Janów pod względem historycznym i jako latowisko przyszłości, skreślił lekarz okręgowy....*, Lwów 1896; M. Udziela, *Magnetyzowanie zwierząt, podług prof. W. Preyera w Janie, Rzeszów 1889*; M. Udziela, *Wiek dziecięcy w medycynie ludowej*, Tarnów 1891; M. Udziela, *Trwanie życia w Janowie na zasadzie wykazu zmarłych w ciągu lat 110 (1785–1894)*, [w:] *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne 1900*, t. IV, s. 36–54. Recenzje: W. Olechnowicz, *Charakterystyka antropologiczna Litwinów z okolic m. Olity*, Kraków 1895, „Kwartalnik Historyczny” 1896, R. X, nr 4, s. 835–836; J. Talko-Hryniewicz, *Charakterystyka ludów Litwy i Rusi*, Kraków 1893, „Kwartalnik Historyczny” 1895, R. IX, nr 1, s. 58–60.

⁷⁶ Tytus Chałubiński urodził się 29 grudnia 1820 roku w Radomiu, zmarł w wieku 69 lat, w Zakopanem – 4 listopada 1889 roku. W latach 1838–1840 studiował medycynę na Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie. Po zamknięciu Akademii Wileńskiej zamieszkał w Dorpacie, potem w Würzburgu i tam kontynuował studia medyczne. W roku 1845 przeniósł się do Warszawy i pracował w Szpitalu Ewangelickim. Wziął udział w powstaniu węgierskim (1848). Zajmował się patologią chorób wewnętrznych. W roku 1873 po traumatycznych przeżyciach osobistych, przyjechał po raz pierwszy do Zakopanego, gdzie planował spędzić dwa miesiące. Epidemia cholery sprawiła, że pozostał tam dłużej. Powszechnie uważany za „odkrywcę” Zakopanego, wybitny taternik i badacz Tatr. Podczas wakacji w Szczawnicy w 1857 roku, z botanikiem Jerzym Alexandrowiczem i mineralogiem Karolem Jurkiewiczem odbył pierwsze wycieczki w Tatry. W 1879 roku rozpoczął Chałubiński budowę własnego domu w Zakopanem,

warzystwie miejscowych przewodników, chętnie słuchał kapeli góralskiej, czy gawęd Sabały – jednak nie wykorzystywał zdobytej wiedzy etnograficznej. Prawdziwą jego pasję stanowiły tatrzańskie mchy⁷⁷. Chociaż nie pisał etnograficznych opracowań, przyjaźnił się z góralami, a polska etnografia i kultura wiele mu zawdzięcza. W środowisku inteligencji warszawskiej rozpowszechnił informację o nieznanym wtedy bliżej, maleńkim, acz uroczym Zakopanem i zbawiennym wpływie tego miejsca na leczenie gruźlicy i „nerwów”. Pod Giewont, za poradą Tytusa Chałubińskiego pośpieszył cierpiący na gruźlicę i artretyzm architekt Stanisław Witkiewicz, odwiedzał Tatry Ignacy Paderewski, którego Tytus Chałubiński zapoznał z Bartusiem Obrochtą. Kompozytor i pianista, zainspirowany góralską muzyką stworzył cykl fortepianowych utworów na cztery ręce – *Album Tatrzańskie*. Do Zakopanego trafił z powodu rozwijających się suchot⁷⁸, na skutek namowy Tytusa Chałubińskiego i zaczął tam od roku 1886 systematycznie przyjeżdżać wybitny warszawski chirurg, Władysław Matlakowski (1850–1895).

Władysław Matlakowski wywodził się z chłopskiej rodziny o węgierskich korzeniach⁷⁹, zamieszkałej w Warce. Wydał około 120 prac z zakresu medycyny⁸⁰. Matlakowskiego również zafascynowała kultura i sztuka ludowa miejscowych górali. Był jednym z pierwszych badaczy góralszczyzny. Napisał dwa fundamentalne dzieła: *Budownictwo ludowe na Podhalu* oraz ukończone tuż przed śmiercią *Zdobienia i sprzęt ludu polskiego na Podhalu. Zarysy życia ludowego*⁸¹, bogato ilustrowane własnoręcznymi,

a w 1887 roku osiadł tu na stałe. Słynne były Chałubińskiego wypady w góry. Nie zwiedzał Tatr samotnie, ale wyprawiał się w towarzystwie kilkunastu górali z Sabałą na czele, najlepszymi przewodnikami: Maciejem Sieczką, Szymonem Tatarem Starszym, Wojciechem Rojem, kucharzem, tragarzami, kapelą góralską, której przewodził Bartłomiej Obrochta. Chałubiński zapraszał do udziału w wycieczkach przyjaciół – księdza Józefa Stolarczyka, czy Augusta Wrześniowskiego. Zasługi Chałubińskiego dla Zakopanego są ogromne – przyczynił się do uznania wioski za stację klimatyczną, był jednym z współzałożycieli Szkoły Snycerskiej, stworzył dla górali kasę pożyczkową, był jednym z założycieli Towarzystwa Tatrzańskiego (od 1877 roku członek honorowy). Za: *Tytus Chałubiński – Tatry*, pr. zb. pod red. J. Pulnara i H. Ozimek, Radom 1995.

⁷⁷ T. Chałubiński, *Spis mchów zebranych i oznaczonych z wycieczek w Tatry w r. 1876*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1878, T. III, s. 28–31, 1879, T. IV, s. 35–36.

⁷⁸ J. Kapuścik, *W kręgu lekarzy, uczonych i bibliofilów*, Warszawa 1993, s. 24; W. Matlakowski, *Wspomnienia z życia przeszłego i teraźniejszego (1850–1895)*, opr. J. Kapuścik, Wrocław 1991.

⁷⁹ „Pradziad przybył z Węgier jako banita za zabójstwo w pojedynku” – pisał W.K. Matlakowski we *Wspomnieniach*, [w:] J. Kapuścik, *Władysław Matlakowski (1850–1895). Źródła do biografii i bibliografia*, Warszawa 1991, s. 143.

⁸⁰ J. Kapuścik, *Władysław Matlakowski. Lekarz – pisarz uczony*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 1996, nr 42 (353), s. 61–69, Sesja naukowa z okazji 100-lecia śmierci W. Matlakowskiego, Warszawa–Ujazdów 12 XII 1996.

⁸¹ W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892; W. Matlakowski,

precyzyjnymi rysunkami sprzętów i motywów zdobniczych⁸². Prace te obrazują podhalańską sztukę ludową u schyłku XIX wieku. Władysław Matlakowski korzystał z prywatnych kolekcji Róży i Adama Krasińskich, Marii i Bronisława Dembowskich, Zygmunta Gnatowskiego, obecnie wystawianych w Muzeum Tatrzańskim. Niestety, Matlakowski nie doczekał się wydania swojej pracy *Zdobienia i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, które ukazało się drukiem dopiero sześć lat po jego śmierci⁸³. „Jego badania nad sztuką zakopiańską zaowocowały nie tylko pomnikowym dziełem o materialnej kulturze ludu podhalańskiego, ale zapoczątkowały w Polsce głębsze studia nad sztuką ludową” – napisał Janusz Kapuścik⁸⁴.

Do jednych z bliższych znajomych Matlakowskiego należał zamieszkały w Zakopanem lekarz, również zafrapowany Tatrami i góralszczyzną⁸⁵, Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935). Był synem malarza Walerego⁸⁶, autora niegdyś wielokrotnie wznawianego *Ilustrowanego przewodnika do Tatr, Pienin i Szczawni*⁸⁷. Stanisław Eljasz-Radzikowski, jako lekarz uzdrowiskowy interesował się balneologią, ale prawie połowę jego dorobku stanowią publikacje folklorystyczne⁸⁸. W roku 1896 został członkiem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego⁸⁹. Radzikowskiemu powierzono napisanie przedmowy do folklorystycznego poradnika Laurence’a George’a Gomme’a⁹⁰.

W tym samym roku, co Eljasz-Radzikowski, w szeregi Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego wstąpił Napoleon Cybulski⁹¹, lecz nie

Zdobienia i sprzęt ludu polskiego na Podhalu. Zarysy życia ludowego, Warszawa 1901.

⁸² R. Talewski, *Dr med. Władysław Matlakowski jako etnograf*, „Archiwum Historii Medycyny” 1971, T. 43, z. 2, s. 179–186.

⁸³ J. Kapuścik, *W kręgu...*, s. 28.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 29.

⁸⁵ J. Kapuścik, *Władysław Matlakowski. Lekarz – pisarz – uczyony*, Warszawa 1995, s. 121.

⁸⁶ Walery Eljasz-Radzikowski (1841–1905), akwarelista, naukę rozpoczął w pracowni W. Łuszczkiewicza w krakowskiej SSP. Malował kompozycje historyczne, potem studia malarskie kontynuował w Monachium, gdzie pod wpływem T. Horschelta (1862–1865) zainteresował się akwarelą. Malarz historyczny, zwłaszcza scen batalistycznych, strojów historycznych, ludowych. Do drugiego nurtu jego malarstwa należały pejzaże tatrzańskie

⁸⁷ W. Eljasz-Radzikowski, *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, Poznań 1870.

⁸⁸ S. Eljasz-Radzikowski, *Styl zakopiański*, „Lud” 1900, T. VI, nr 2, s. 172–193; *Lachy w Polsce i na Słowiańszczyźnie*, „Lud” 1900, T. VI, nr 3, s. 301–303; *Pogląd na Tatry*, Kraków 1891, inne wydania: 1896, 1900; *Polscy górale tatrzańscy czyli Podhalanie i Tatry na początku wieku XIX*, „Lud” 1897, T. III, nr 3, s. 225–273; *Z folklorystyki słowackiej*, „Lud” 1899, T. V, nr 3, s. 238–255, nr 4, s. 297–320.

⁸⁹ *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)*, pod red. Z. Kłodnickiego, Wrocław 1997, s. 20.

⁹⁰ L. G. Gomme, *Folklor. Podręcznik dla zajmujących się ludoznawstwem*, Kraków 1901.

⁹¹ Napoleon Nikodem Cybulski (1854–1919), założyciel krakowskiej szkoły fizjolo-

wydaje się by brał ożywiony udział w jego pracach⁹². Napoleon Cybulski „żywo interesował się zagadnieniami ekonomiki rolniczej, higieny na wsi i odżywianiem” – napisał Andrzej Śródka⁹³, ale w spuściźnie naukowej Napoleona Cybulskiego nie znajduje ten pogląd odbicia.

Ludwik Czarkowski (1855–1928) lekarz praktykujący pod Ojcem, potem osiadły w Wilnie, pisał w „Wiśle” o *Prowincjonalizmach w gwarach ludowych* (t. VI) i nadsyłał przyczynki do „Poszukiwań” (t. IV, V, XII), a w MAAE (t. I) zajmował się socjologią Podlasia⁹⁴. W *Liście otwartym do Redakcji Gazety Lekarskiej* protestował przeciwko zwyczajowi stawiania naczyń na brzuchu⁹⁵. Zasłużony bibliotekarz, wiceprezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Na łamach „Medycyny” polemizował z W. Ołtuszewskim w związku z artykułem *Fizjologia dźwięków alfabetu polskiego*⁹⁶.

Najbardziej zasłużeni dla kultury Kaszub – Florian Ceynowa⁹⁷ i Aleksander Majkowski – byli nie tylko pisarzami i folklorystami, ale i lekarzami.

Florian Ceynowa (1817–1881) stanowi dla wielu Polaków przykład regionalnego patrioty rozmiłowanego w stronach rodzinnych, dla innych staje się on separatystą⁹⁸, pragnącym oderwania Kaszub od ziem polskich, dla jeszcze innych – samotnym bohaterem walczącym z germanizacją⁹⁹. Uczęszczał do gimnazjum w Chojnicach. Rozpoczął

gii, profesor UJ, członek PAU. Prowadził prace nad wydzielaniem nadnerczy (wykrył wraz z W. Szymonowiczem adrenalinę w żyłę nadnerczowej), zjawiskami elektrofizjologicznymi w tkance nerwowej (wraz z A. Beckiem otrzymał w 1890, jako jeden z pierwszych, zapis EEG), badał szybkość przepływu krwi (fotohaemotachometr). Zob.: B. Skarżyński, *Napoleon Cybulski as a humanist and as a social worker*, „Acta Physiol. Pol.” 1955, T. 6, nr 2, s. 149–154.

⁹² N. Cybulski, *Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicyi*, Kraków 1894.

⁹³ A. Śródka, *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN. Część VI: Nauki medyczne*; z. 1 : A –Ł, Wrocław 1990, s. 100.

⁹⁴ H. Kapelański, op. cit., s. 300.

⁹⁵ „Gazeta Lekarska” 1892, R. XXVII, nr 25, s. 551–552.

⁹⁶ L. Czarkowski, *List otwarty do Redakcji Medycyny*, „Medycyna” 1893, T. XXI, nr 18, s. 367–368, W. Ołtuszewski, *Odpowiedź na list otwarty Czarkowskiego Ludwika*, „Medycyna” 1893, T. XXI, nr 18, s. 368–369.

⁹⁷ Zamiennie stosowano nazwiska: Ceynowa, Cenowa, Cenowa. Posługiwał się pseudonimem „Wójkasin”.

⁹⁸ Zwłaszcza po zjeździe słowiańskim w Moskwie w roku 1867 – za: A. Bukowski, Ceynowa, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, pr. zb., Warszawa 1984, s. 131.

⁹⁹ Jako gimnazjalista należał do tajnej organizacji „Polonia”, podczas studiów we Wrocławiu do Tow. Lit. Słow., w Królewcu – do TDP. Brał udział w zamachu na garnizon w Starogardzie Gdańskim. Jako uczestnik powstania 1846 roku skazany na śmierć,

studia na fakultecie medycznym we Wrocławiu. W 1851 roku obronił w Berlinie dysertację *De terrae Pucensi incolarum superstitione in re medica*¹⁰⁰ i osiadł w Bukowcu, poświęcając się praktyce lekarskiej. Zanim jeszcze obronił doktorat, 7 marca 1850 roku w piśmie „Szkola Narodowa” ukazał się artykuł napisany w języku kaszubskim. *Kaszebji do Pólochów* oraz kilka dni później, w tymże czasopiśmie *Wo narodowosce. A wo mowje*. W pisowni języka kaszubskiego Ceynowa zastosował czeski system graficzny i dodatkowe znaki, które sam opracował¹⁰¹. Również w 1850 roku ukazały się takie publikacje jak: *Xążeczka dla Kaszebov przez Wójkasena*¹⁰² – elementarz zawierający alfabet kaszubski, tabliczkę mnożenia, modlitwy oraz przysłowia, *Kile słów wó Kaszebach e jich zemi przez Wójkasena*¹⁰³ oraz *Rozmowa Pólocha s Kaszebą napjiso s.p. Xędza Szmuka s Pucka*¹⁰⁴. Ceynowa wydawał również pierwsze czasopismo kaszubskie *Skôrb Kaszëbsko-słowjinskje mówé*¹⁰⁵. W latach 1868–1878 ukazały się trzy zbiory śpiewanych na Kaszubach pieśni – *Sbjór pješnj švjatovich, które naród słovjańskj v krolestvje pruskjm śpievać lubj*. Zeszyt pierwszy zawierał dumki i arie, drugi – krakowiaki, sielanki i marsze, a trzeci – *frantóvkj, sętopórkj, prosjbi na vesele*, czyli żartobliwe przyśpiewki, przekomarzenia (?) i przyśpiewki weselne. Dużym powodzeniem wśród czytelników cieszyły się wydane w 1865 roku żarty, między innymi Kocieniaków i mieszkańców okolic Świecia – *Sto frantovek z połudnjovój częścj Pomorza Kaszubskjegjo....* Ceynowa pragnął rozpropagować kulturę i język kaszubski, czego wyrazem było wydanie pracy *Obrazcy Kaszëbskago narieczija*¹⁰⁶.

W cieniu nie lubiącego kleru i polskiej szlachty, słowianofila¹⁰⁷ Ceynowy pozostaje inny lekarz, równie zasłużony dla kultury Kaszub – Aleksander Majkowski.

Aleksander Majkowski (1876–1938) urodził się w Kościerzynie, w rodzinie kaszubskich rolników Jana i Józefiny z Basków. Ojciec pra-

potem karę zamieniono na dożywotnie więzienie. Ułaskawiony przez cesarza w 1848 roku.

¹⁰⁰ Rozprawa *O zabobonach mieszkańców ziemi puckiej w dziedzinie medycyny* liczyła 29 stron.

¹⁰¹ Zasady pisowni języka kaszubskiego ukazały się dopiero w roku 1879 w Poznaniu, gdyż Ceynowa ciągle je udoskonalała („*Zarés do Grammatikj Kašëbsko-Słowjinské Móvé napjsët é védët Dr. Florjan Cenova Wójkasin ze Sławósëna*”).

¹⁰² Gdańsk 1850.

¹⁰³ Kraków 1850.

¹⁰⁴ Gdańsk 1850.

¹⁰⁵ Od 1866 do 1879 wyszło 13 numerów tego pisma.

¹⁰⁶ Petersburg 1852.

¹⁰⁷ A. Bukowski, op. cit., s. 131.

cował jako woźnica. Po ukończeniu gimnazjum w Chojnicach (1895), w latach 1897–1903 studiował medycynę w Berlinie, Greifswaldzie i w Monachium, gdzie się doktoryzował na podstawie rozprawy o zatruciu krwi ołowiem. Praca została napisana w Zürichu. W czasie studiów działał w polskich organizacjach patriotycznych, z tego powodu był też relegowany z uniwersytetu w Greifswaldzie. W Berlinie napisał po kaszubsku satyryczny poemat *Jak w Koscérznie koscelného obrelë, abo pięć kawalerów a jednô jedynô brutka*,¹⁰⁸ zaś w roku 1903 rozpoczął pracę nad kolejnym utworem, o kaszubskim diable *Jak Smętk po swiece wędrowoł*. Od roku 1904 zaczął pracować jako asystent w szpitalu Najświętszej Marii Panny w Gdańsku, ponadto w „Gazecie Gdańskiej” redagował dodatek kaszubski „Družba” (1905). Następnie wyjechał do Kościerzyny, gdzie rozwinął działalność polityczną i społeczną, tworząc: miesięcznik „Gryf” (1908), Towarzystwo Czytelni Polskiej (1909) i współuczestnicząc w budowie Domu Kaszubskiego „Bazar”. Zapoczątkowany został ruch, nazwany później młodokaszubskim (w 1912 roku odbył się w Gdańsku zjazd założycielski Towarzystwa Młodokaszubów). W roku 1911 Majkowski przeniósł się do Sopotu, gdzie współuczestniczył w powoływaniu Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Kaszubsko-Pomorskiego. Podczas I wojny światowej, powołany do niemieckiej armii, wyjechał na front jako lekarz wojskowy¹⁰⁹. Po powrocie z wojny zaczął redagować „Dziennik Gdański” (1919), brał udział w pracach komisji wytyczającej granicę polsko-niemiecką, w roku 1920 założył w Grudziądzu Radę Pomorską i został jej prezesem. Po ślubie z Aleksandrą z Komorowskich Starzyńską osiadł w Kartuzach w 1921 roku. To głównie w Kartuzach powstało *Žěcé i przigodě Remusa*¹¹⁰, powieść o historii i kulturze Kaszubów, o tragedii germanizacyjnej, z licznymi wątkami autobiograficznymi, uznawana później za najwybitniejsze dzieło literatury Kaszub, powieść którą Majkowski pisał prawie przez dwadzieścia lat, scalając różne gwary kaszubskie¹¹¹. W spuściźnie piarskiej Majkowskiego znalazła się także druga powieść – *Pomorzanie*,

¹⁰⁸ A. Majkowski, *Jak w Koscérznie koscelného obrelë, abo pięć kawalerów a jednô jedynô brutka*, Gdańsk 1899.

¹⁰⁹ A. Majkowski, *Pamiętnik z wojny europejskiej roku 1914*, Z rękopisu odczytał i opracował, wstępem i przypisami opatrzył Tadeusz Linkner, Wejherowo – Pelplin 2000. Majkowski pracował najpierw jako lekarz wojskowy w Chełmnie, Piławie, Królewcu i Krakowie, potem został wysłany na Ukrainę, do Rumunii i do Francji.

¹¹⁰ A. Majkowski, *Žěcé i przigodě Remusa. Życie i przygody Remusa*, część I–III, przeł. L. Bądkowski, Gdańsk 1995. „Remus” ukazał się po raz pierwszy w całości w roku śmierci pisarza – 1938.

¹¹¹ T. Linkner, *Heroiczna biografia Remusa. W zwierciadle mitu i kaszubskich wierzeń*, Gdańsk 1996.

niedokończona i wydana dopiero w 1973 roku, liczne utwory poetyckie, sztuka *Strache e zrękorjine* przewodniki po Kaszubach. Majkowski napisał również *Historię Kaszubów* (1938)¹¹². Wyrazem uznania dla działalności Aleksandra Majkowskiego było wręczenie mu przez prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, Krzyża Oficerskiego Orderu Polonia Restituta (1923) oraz zdobycie w 1935 roku Srebrnego Wawrzynu Polskiej Akademii Literatury¹¹³.

Do folklorystów można zaliczyć również nieznanego bliżej doktora Józefa Pełczyńskiego z Tykocina, nadsyłającego do redakcji pism etnograficznych drobne doniesienia¹¹⁴. Lekarzem weterynarii był autor *notat weterynarza (Z powiatu nieszawskiego, Wisła, T. XI)*¹¹⁵ Konstanty Krynicky.

Chociaż nie drukował etnograficznych prac, interesował się kulturą chłopów Zygmunt Klukowski, (1885–1959) lekarz, historyk medycyny, społecznik, bibliofil, autor *Dziennika z lat okupacji*, przez prawie całe swoje życie związany ze Szczeczeszynem. Opisywał zwyczaje żydowskiej ludności szczeczeszyńskiej¹¹⁶, również zajmował się zbieraniem ceramiki ludowej¹¹⁷.

Spośród znanych Polaków, zasłużonych na polu etnografii, którzy zaczęli studia lekarskie, ale ich nie ukończyli, można wymienić m.in. Jana Stanisława Kubarego¹¹⁸, słynnego badacza ludów Oceanii, Ludwika Krzywickiego¹¹⁹, czy Ignacego Józefa Kraszewskiego¹²⁰. O ile

¹¹² A. Majkowski, *Historia Kaszubów*, Gdańsk 1991.

¹¹³ *Życie i twórczość Aleksandra Majkowskiego*. Materiały z konferencji naukowej, Wejherowo 4 X 1996, p. red. J. Borzyszkowskiego, Wejherowo 1997; A. Bukowski, *Majkowski Aleksander*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, pr. zb., T. I, Warszawa 1984, s. 627.

¹¹⁴ H. Kapelański, op. cit., s. 300.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Z. Klukowski, *Geographically, ethnically and historically (Shebreshin)*, [w:] *Book of Memory to the Jewish Community of Shebreshin*, pr. zb., Kiriat Yam 1984.

¹¹⁷ Członek PAU. Zbiory bibliofilskie, w tym XVII i XVIII-wiecznych pamiętników przekazał Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu. Wydawca „Teki Zamojskiej”. Związany z AK i WIN-em”, pseudonimy „Podwiński”, „Satyr”. Był represjonowany w czasie II wojny i po odzyskaniu niepodległości. Powołany na świadka w procesie norymberskim. Doczekał się rehabilitacji. Zob. Z. P. Mańkowski, *Dr Zygmunt Klukowski – Kronikarz Ziemi Zamojskiej w 40 rocznicę śmierci*, „Nasze Forum”, Biuletyn Informacyjny WSZiA w Zamościu, 1999, nr 6, s. 7; J. Kapuścik, *Zygmunt Klukowski – lekarz – bibliofil i jego korespondenci [wybór listów]*, „Rocznik Biblioteczny” 1983, z. 1–2.

¹¹⁸ Jan Stanisław Kubary (1846–1896) prowadził badania etnograficzne na wyspach Mikronezji.

¹¹⁹ W Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, w latach 1882–1883 L. Krzywicki studiował medycynę.

¹²⁰ Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), powieściopisarz, autor 223 powieści, poeta, krytyk literacki, publicysta, działacz społeczny. Cyklem powieści ludowych (*Histo-*

etnograficzne spuścizny naukowe Kubarego i Krzywickiego są znane (i uznane), mniej wiadomo o etnograficznych dokonaniach Józefa Ignacego Kraszewskiego. *Wspomnienia z Polesia, Wołynia i Litwy*¹²¹, bogato ilustrowane przez samego autora, który był utalentowanym rysownikiem, zawierają liczne etnograficzne opisy. Przebija z nich wrażliwość, uczuciowość, natomiast brakuje dystansu badacza. Wydał je w Paryżu w roku 1854 Jan Kazimierz Wilczyński¹²², lekarz wileński, znakomity edytor, archeolog i kolekcjoner, określany przez mu współczesnych jako „...starożytnik nader użyteczny i esteta głęboki a wykwintny, zbieracz oświecony i znakomity wydawca”¹²³.

Do listy lekarzy zainteresowanych folklorem należałoby wpisać liczne nazwiska nie tak dawno zmarłych lekarzy – profesora Romualda Wiesława Gutta, który przybliżył swoim asystentom śląskie metody leczenia, czy doktora Hornowskiego, o którym K. Pszczołowski pisał tak: „Nestor naszej Izby, dr Józef Hornowski opowiadał mi niedawno o metodach eutanazji ludowej z początków XX wieku. Starszych, niedołęźnych, trudnych do utrzymania, wymagających opieki ludzi wypędzano na mróz. Praktykowano też tzw. zaszybrowanie. Zamykano szyber w piecu, by spalanie było niepełne, a izba wypełniła się czadem. Rodzina wychodziła na kilka godzin – może nawet pomodlić się za duszę babci lub dziadka (może to był element sacrum?). Po powrocie izbę wietrzono, wzywano księdza (znowu sacrum) i zgłaszano zgon przez zac zadanie, co w tych czasach było dość częste. Celowość postępowania – nie do udowodnienia. Proceder nie był nagłaśniany, walczyli z nim żmudnie i bez rozgłosu lekarze, zwłaszcza powiatowi”¹²⁴. Nadzieja Bittel-Dobrzyńska, specjalista endokrynolog nie potwierdza tych działań na terenie Litwy. We wspomnieniowej książce: *Jak wiedźma Agrypicha znachorstwa mnie uczyła*¹²⁵, przybliżyła

ria Sawki, Ulana, Budnik, Ostap Bondarczuk, Jaryna, Chata za wsią, Jemiola, Historia kołka w płocie wprowadził chłopów pańszczyźnianych jako głównych bohaterów. „Literacka nobilitacja chłopów stanowiła ważne doświadczenie dla całej polskiej powieści XIX wieku” – pisał Stanisław Burkot (*Literatura polska*, op. cit., s. 505.)

¹²¹ Kraszewski był również autorem szkiców podróżniczych, m.in.: *Obrazy z życia i podróży*, t.1–2, 1842, *Kartki z podróży 1858–1864*, T. 1–2, 1866–74, za: Burkot, op. cit., s. 506.

¹²² Jan Kazimierz Maciej Longin Ildefons Wilczyński (ur. 26 lutego 1806 roku we wsi Jasiany, w gminie uciańskiej, zm. 2 marca 1885 roku w Wilnie, wydawca *Album Wileńskiego* (1846 r.) i *Album Wileńskiego Muzeum Archeologicznego* (l. 1858–1859) oraz *Herbów, Podróży po Egipcie i Nubii Michała hr. Tyszkiewicza. Album Wileńskiego* zawiera litografie, miedzioryty, przedstawiające najważniejsze litewskie zabytki architektury oraz dzieła autorstwa najwybitniejszych twórców Litwy.

¹²³ L. Uziębło, *Jan Kazimierz Wilczyński*, [w:] *Album biograficzne...*, s. 245.

¹²⁴ K. Pszczołowski, *Przekraczanie granic*, „Służba Zdrowia” 2002, nr 11–14, s. 10.

¹²⁵ Gdańsk 1991.

metody diagnozowania i leczenia stosowane na pograniczu litewsko – białoruskim.

Zainteresowania etnologiczne ludami zamieszkałymi na ziemiach polskich wśród lekarzy wymagają dalszych, bardziej wnikliwych badań. Zapewne wiele nazwisk zostało pominiętych, jak choćby np. Gluzińskiego, który napisał pracę o leczeniu wścieklizny przez znachora, „Oriona”¹²⁶, którego spuścizny dotąd nie udało się dokładnie prześledzić i wiele innych.

Na podstawie dotychczasowych poszukiwań można wyodrębnić wśród lekarzy – folklorystów kilka nurtów zainteresowań. Zainteresowania „antropologiczno-etnologiczne” widoczne są w pracach Kopernickiego, Olechnowicza, Rutkowskiego, Talko-Hryniewiczza, Macieszy, tło patriotyczne ma nurt kaszubski (Ceynowa, Majkowski), do nurtu etnograficznego zaliczyć można by było osoby: Hacqueta de la Motte, Paulego, Rogera, Bokiewicza, Matlakowskiego, Eljasza-Radzikowskiego, M. Udziełę, Czarkowskiego, czy Klukowskiego. Krytyczne (i krytykanckie) podejście do ludu widoczne są u takich lekarzy, jak Adamowicz, Chłapowski, Wolff, Lenert, Fijałkowski, czy Chodkowski. Przekonania ludowe na temat pochodzenia i leczenia chorób, panujące przesady potraktowali oni wybiórczo, stojąc na stanowisku obowiązujących w owym czasie naukowych poglądów. Nie można odnieść wrażenia, by interesowali się ludem głębiej, tak jak to czynili Matlakowski, Roger, Kopernicki czy Talko-Hryniewicz. „Przy obojętności lekarzy naszych dla tajemnic lecznictwa ludowego i wobec coraz dalszego przenikania racjonalnej medycyny do najodleglejszych, zapomnianych zakątków wiejskich, tysiące środków ludowych zostaje wytępionych powoli, lecz codziennie i bezpowrotnie i zmienia się też stopniowo sam charakter ludowego lecznictwa, które ginie bezpowrotnie dla etnografii ojczystej” – pisał z ubolewaniem Julian Talko-Hryniewicz¹²⁷, tym samym przyznając, iż działania edukacyjne na wsi odnosiły skutek.

Lekarze zapisali niejedną piękną kartę w historii polskiej etnografii, niestety większość ich dokonań zostało już zapomniane.

Summary

¹²⁶ Mieczysław Offmanski (1886–1945) – lekarz, historyk i pisarz publikujący pod pseudonimem. Dyplom lekarza uzyskał w 1911 roku, praktykował w Warszawie, specjalizował się w chorobach wewnętrznych.

¹²⁷ J. Talko-Hryniewicz, *Zarysy lecznictwa ...*, s. 2.

Doctors – folklorists on Polish lands in the 19th and 20th century

The interest in people and their problems did not appear with the dawn of the age of Romanticism, as it was previously believed, but it was already present in the Enlightenment period. Doctors played a very important part in creating branches of science, such as ethnography, ethnology, anthropology (cultural, physical and medical). Despite the fact that several dozen doctors pursued their interest in folklore studies, their input in the history of ethnography or ethnology has not been fully appreciated. Folk medicine had relatively early become the object of interest. The first monographs devoted to ethnomedicine on lands previously belonging to the Polish state were published as early as the end of the 19th century. Doctors were also interested in folk art and architecture, they wrote down lyrics of folk songs and dwelled upon issues of linguistics. The Kashubian doctors were interested in people for patriotic reasons, they were not only educating them on medicine, but they had also introduced a special alphabet to transcribe the Kashubian language and wrote books in the Kashubian language. The aim of the medical society was also to eliminate superstitious practices in country medicine, especially those connected with plica, and to ridicule magical rituals. The fault-finding approach eventually resulted in disappearance of a number of treatment methods, which are currently regaining their appreciation in pharmacology and psychology.